

УДК 316.013:316.343.6

С. О. Кравцов, канд. соціол. наук

*ДУ НДІ соціально-трудових відносин Мінсоцполітики
України*

ПРОФЕСІЙНА НАЗВА РОБОТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЇ

У статті досліджується соціологічний конструкт професії та її різновидів у теоретико-методологічному контексті. Аргументовано доведено, що має місце еkleктичне розуміння професії як соціального явища: головною особливістю є не досить пильна увага вчених до вичленення з трудової діяльності людини понять: професія, заняття, кваліфікація, посада, робоче місце, спеціальність, спеціалізація. Має місце незначна кількість досліджень структури професій; неясна перспектива вивчення предмета соціології професій за допомогою різних інтерпретацій понятійного апарату тощо.

Ключові слова: професія, структура, праця, категоріювання, професіоналізм, класифікація.

Значна кількість наукових праць, які стосуються досліджень соціально-трудових відносин, так чи інакше використовують класичні підходи теоретико-методологічних напрацювань. Крім того, значний відсоток наукових досліджень проводиться і в емпіричному полі. Водночас, їх аналіз і узагальнення знов-таки робиться в дусі класичних підходів. Однак, чи не оманливим буде твердження, що певні дефініції, які вбудовано в будь-які класичні (та навіть і некласичні) підходи теоретико-методологічних напрацювань у сфері соціально-трудових відносин, є розвинутими та однозначно зрозумілими?

Теоретико-методологічний конструкт сучасного сприйняття соціально-трудових відносин та певних їх складових з боку соціологічного пізнання є спрощеним і недостатньо дослідженим. Концептуальні засади вивчення соціально-трудових відносин базуються на повному ототожненні всього різноманіття понять і категорій, що вбудовано в них. Коли презентуються певні аналізи ринку праці або подаються матеріали щодо працевлаштування, попиту та пропозиції на ньому без розмежування, наприклад, професій і посад, кваліфікацій і спеціалізацій тощо, то справа одна. Водночас непрофесійно виглядають спроби наукових досліджень, в яких ці поняття ототожнюються. Отже, слід говорити не про концептуальні дослідження в рамках соціології професій, а про "вихолощення" предмета дослідження, викрив-

лення конкретики результатів таких досліджень або взагалі їх нівелювання, урешті-решт – про неможливість екстраполювання висновків дослідження на власне його предмет.

Зазначимо, що стаття не спрямована на критику вже існуючих напрацювань у сфері вивчення таких складових соціально-трудоких відносин, як професії, заняття, посади, робочі місця, спеціалізації, спеціальності та кваліфікації (об'єднаємо їх у поняття *професійна назва роботи*). Постановка такої проблеми, як власне її бачення з точки зору підходів соціології, вже характеризує можливий перегляд тієї методологічної основи, яка зародилася в сучасній соціології професій. Інтерпретуючи погляди Р. Ленуара, Д. Мерльє, Л. Пенто, П. Шампань про те, що "якщо професія є ключовим поняттям для соціологічного аналізу, так це тому, що, крім професійної діяльності як такої, вона включає в себе тип соціального досвіду і соціального статусу" [1, с. 206], кожному з працівників навішано "професійний ярлик". Насправді, це не зовсім так. Якщо розглянути заняття або ж посаду (не кажучи про певні розмежування (категоріювання) в них), то професія залишатиметься лише в статусі "професійної компетенції", тоді як соціальна складова буде більше притаманна саме заняттю чи посаді.

Професія вже не може виступати "синтетичним показником, здатним охопити майже всю сукупність аспектів соціального буття" [1, с. 206] в сучасних умовах трансформації ринкових відносин і змін, які відбуваються в соціально-трудокій сфері, вона є лише одним з ключових елементів цього соціального буття, а іноді взагалі економічним показником фінансового стану людини, групи осіб. Саме це й *актуалізує* проблематику, що розглядається в статті.

Отже, за методологічну основу дослідження понятійного апарату соціології професій візьмемо концепцію класифікації професій у сучасній соціально-трудокій сфері України та в міжнародних аналогах, за допомогою якої розглянемо певні грані, структуру, види понять і категорій, які пов'язані з професійною назвою роботи.

На сьогодні опубліковано досить значну кількість праць, в яких, серед іншого, порушуються питання професій. Професії розглядаються крізь призму різних галузевих соціологій: праці, промисловості, освіти, економіки, професій і професійних груп тощо. Значне коло робіт вийшло в контексті загальних соціологічних теорій соціальної структури, соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Ученими-класиками з цього питання вважаються Л. Ребо, К. Маркс, Ф. Енгельс, Р. Спенсер, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, У. Зомбарт, Т. Парсонс, М. Вебер, Р. Зіммель, Е. Хьюз та ін.

Так, Л. Ребо вказував на те, що "будь-яке добро церкви і будь-якої професії є релігійною функцією, рангом у соціальній ієрархії." [2, с. 83]. Тобто вчений бачив професію як релігійну функцію, однак не поділяв її на види. На це вказував також і Г. Спенсер: "Яким чином професії виникли?"

Або, кажучи мовою еволюційної філософії, з якої суспільної тканини, що раніше існувала, вони диференціювалися? Безсумнівно, що професійні діяльності або, принаймні, деякі з них виникли з первинної політико-церковної діяльності. А коли політико-церковна діяльність диференціювалася на політичну та церковну, то ця остання зберегла за собою зародки всіх професійних діяльностей". Але Г. Спенсер до професій відносив лише ті, які, на його думку, виконували завдання зрощування та підвищення рівня життя [3, с. 375]. Тому до професій учений відносив лікарів, юристів, артистів, істориків, літературних діячів, скульпторів, учених, вчителів та ін., тобто тих, хто мав певну автономію у своїй трудовій діяльності.

К. Маркс, Ф. Енгельс вбачали в професії елемент розподілу праці. На відміну від Г. Спенсера та Л. Ребо вони, слідом за Д. Дідро, виокремлювали власне професії та окремо спеціалізації: "...поділ праці, починаючись відособленням найрізноманітніших професій, іде аж до такого поділу, коли поділяються робітники, зайняті виготовленням одного і того самого продукту, що має місце в мануфактурі" [4, с. 337]. Звичайно ж дуже важко переоцінити наукові погляди К. Маркса та Ф. Енгельса, водночас вони не розглядали розподіл праці як позитив для працівника [5, с. 292].

До іншої думки про професію схилявся класик соціології Е. Дюркгейм. Професію учений ототожнював з професійною групою, говорячи про те, що тільки остання не дає суспільству розкладатися та розмежовуватися, бо професійна група є об'єднуючим чинником соціуму [6].

У контексті теоретичних напрацювань М. Вебер поняття професії співвідносить не стільки з соціально-економічною структурою суспільства, скільки з поведінкою індивідуума, його світоглядом і системою цінностей. "Beruf" з німецької перекладається і як професія, і як покликання, тому проблема професійного покликання проходить через усю його працю. Професія розглядається вченим як специфікація, спеціалізація і комбінація функцій індивіда, що складає основу постійної можливості матеріального забезпечення чи заробітку [7, с. 715]. Досить цікаву думку виводить М. Вебер з позицій Лютера та німецьких містиків. Так, учений пише: "градація в оцінці праці від *"opera servilia"* (низьких обов'язків) селян і далі за висхідною ієрархією, яка може бути пояснена специфічним характером чернецтва, що жебракує, пов'язаного (з матеріальних причин) із містом як місцем свого перебування, – така градація була однаковою мірою чужа як німецьким містикам, так і селянському сину Лютеру; і Лютер, і містики вважали всі професії рівноцінними та підкреслювали богоугодність соціального розшарування суспільства" [7, с. 130–131].

Представник німецької класичної школи, соціолог В. Зомбарт не розділяв окремо професію, заняття та інші види трудової діяльності, зазначені в цьому дослідженні. Його роздуми сходилися на тому, що "...тільки людська природа з її вимогами має визначальне значення в сенсі об'єднання окремих

функцій роботи в єдину професію: *mensura omnium rerum homo ...*" (лат. людина – мірило всіх речей.) [8, с. 44].

За радянських часів дослідженнями соціології професій та власне сутністю професійної назви роботи як явища займалися С. Струмилін, В. Подмарков, В. Шубкіна, В. Паніотто, Г. Чередниченко та інші.

На сьогодні цій тематиці приділяється мало уваги. Серед науковців, які до неї звертаються, можна згадати В. Радаєва, О. Шкаратан, Н. Коваліско, О. Симончук, Т. Александрову, О. Лукша та ін. Однак професійна назва роботи та її різновиди, структура, а тим паче як поняття, фактично не розглядається.

Кожен, хто вивчав або знайомився з працями, пов'язаними з соціально-трудовими відносинами, зустрічався з думкою, що вони більше "із соціологічної точки зору застосовувані як економічні явища" [9, с. 1]. Чи так це насправді? Чи можна бути впевненим у тому, що такі економічні поняття, як праця та професія, є лише економічними? Відомо, що певним професіям притаманна автономія: це юристи, лікарі, священики – класичний приклад соціології професій і професійних груп; професії військових і ті, яким притаманна охоронна діяльність, а також державні службовці та деякі інші професії належать, серед іншого, до гетерономних. Є категорії професій, котрі не визначені за ступенем їх авто- чи гетерономії (їх найчастіше характеризують як посади та заняття). Назвемо їх інтерономними. Це, наприклад, ріелтори, програмісти, страхові агенти тощо. Останній вид професій, які перебувають у процесі переходу як від автономії до гетерономії, так і навпаки, визначимо як мотуномні.

Наголосимо, що такий підхід впливає з так званого поступового "вихолощення" класичних інтерпретацій поняття професія, його переходу з категорії заняття до категорії кваліфікація та навпаки.

Визначення межі цих понять і того, чому їх не слід відносити стільки до економічного явища, а стільки до соціального, спираючись на розробки представників соціології професій, і становить *мету* дослідження.

Відомо, що заробітна плата, як і вартість робочої сили, інтерпретується кількома її складовими, з таких зазначимо фізичні та соціальні. У даному випадку таке твердження впливає з висловлювань К. Маркса про те, що "вартість робочої сили складається з двох елементів: один з них чисто фізичний, другий – історичний або соціальний. *Найнижча межа* вартості робочої сили визначається *фізичним* елементом. Це означає, що робітничий клас, для того щоб себе зберігати і відтворювати, для того щоб увічнити своє фізичне існування, повинен діставати абсолютно необхідні для його життя і розмноження життєві засоби... Крім цього чисто фізичного елемента, вартість праці визначається в кожній країні *традиційним рівнем життя*. Цей рівень передбачає не тільки задоволення потреб фізичного життя, але й задоволення певних потреб, породжених тими суспільними умовами, в яких люди перебувають

і виховуються" [10, с. 148]. Зрозуміло, що їх поєднання між собою підтримує достатній рівень життя людини, а в разі відсутності можливостей для задоволення соціальної складової працівник вдається до різних маніпуляцій: від домагання державної підтримки до додаткових заробітків. Працівник, який не в змозі задовольнити свої соціальні потреби за допомогою наявної в нього професії, більшою мірою залежить від неї, ніж вона від нього. Тут мається на увазі те, що сама по собі професійна назва роботи вирізняється певним колом обов'язків, відповідальністю, іншими кваліфікаційними вимогами, і ця робота має не стільки "годувати" свого носія, скільки задовольняти загалом його життєві потреби та амбіції. Тому в разі відсутності на професійному терені можливості підтримки на достатньому для себе рівні соціальної складової професійної назви роботи вона є гетерономною, зведеною до "механічного" її сприйняття. А як тоді назвати додаткове заняття працівника, покликане забезпечити інші – не фізичні – складові? І таким заняттям не обов'язково мати на увазі суміщення або сумісництво професій у трудовій сфері, а будь-яку діяльність, яка приносить дохід (тут не ставитиметься питання про деякі незаконні види діяльності, які можуть приносити додатковий дохід і/або підтримувати певний статус у суспільстві).

Звичайно, можна заперечити те, що сама професійна назва роботи не виявляє будь-якого соціального чинника, а все-таки є економічною складовою праці. Але дозвольте зауважити, що будь-яка праця не завжди в повному сенсі може сприйматися як праця. Чи можливо, наприклад, щоб хобі чи якісь захоплення (нумізматика, картярська гра, тоталізатор та ін.) розумілися як праця або що вони були б професіями? Швидше за все, більшість погодиться з тим, що будь-яка праця стане професією в разі її легітимізації на державному (суспільному) рівні. Але тоді чи втратить вона як професія свою соціальну складову? На мій погляд, необхідно переосмислити деякі форми праці, наприклад, волонтерство, фрілансерство, рантьє, хобі і вимушені виробництва, що приносять дохід і часто задовольняють особистість у її соціальних, психологічних потребах.

На сьогодні науковці, які займаються проблемами праці, поділяють або дроблять її на певні складові. З низки таких складових (умови, режими, оплата, безпека праці) для нас у межах цього дослідження цікавим є, передусім, зміст. Усе частіше зміст праці в економічній науці називають компетенціями. З точки зору теорії структурації, включаючи соціологію дії, соціологи припускають соціально компетентних акторів, розуміючи компетентність як "все те, що актори знають (або в що вони вірять), у негласній або дискурсивній формі, з приводу обставин їх власної дії або дії інших, все те, що вони використовують у виробництві та відтворенні дії" [11, с. 440].

У такому разі професія, заснована на компетентнісному підході, знову-таки постає видом трудової діяльності, по суті, гетерономним.

Як здається, необхідно чітко (наскільки це можливо) уточнити, коли певний вид діяльності, який приносить фізичне та соціальне задоволення, можна назвати професією і наскільки вона може бути соціальною.

Таким чином, професійну назву роботи можна визначити через її стан, а саме як автономну, гетерономну, інтерономну та монотонну, а також сприймати її межі з боку як соціального, так і економічного явища. Однак, визнання того, що будь-який вид трудової діяльності є тільки професією, буде помилковим, виходячи з таких причин:

- професія повинна мати градацію за освітнім рівнем;
- професія має складність категоріювання залежно від стажу роботи відповідного працівника;
- професія повинна бути автономною.

У даному випадку такі узагальнені твердження є результатом досліджень у рамках соціології професій і професійних груп. А що ж говорити про все інше, що може приносити дохід людині? Тут маються на увазі заняття, кваліфікація, посада, спеціалізація, спеціальність і з деякими обмеженнями – робоче місце.

Д. Маркович вважає для себе прийнятною "точку зору, згідно з якою в поняття кваліфікація входять чотири елементи: технічне знання, яке в багатьох випадках можна вимірювати у т.ч. і часом, витраченим на освіту, розрізняючи загальну освіту та технічну; престиж, який може варіюватися територіально і в часі; ступінь відносної рідкості необхідних властивостей (незалежно від того, йде мова про вроджені чи набуті здібності); відповідальність у процесі праці, на основі чого підвищується кваліфікація працівника, який відповідає за роботу машинної системи чи має справу з дорогими матеріалами" [12, с. 301].

Ці елементи, взяті як критерії визначення ступеня кваліфікації, не однаково пов'язані з техніко-технологічною основою праці. Перший елемент, який говорить про ступінь оволодіння технічними знаннями, найбільш безпосередньо пов'язаний з техніко-технологічною основою праці, тобто зі ступенем розвитку засобів праці. Інші елементи настільки безпосередньо з нею не пов'язані. Так, наприклад, професійно-технічна освіта, хоча і має велике значення для успішного включення в трудовий процес і виконання завдань, не є єдиною. Крім неї, робітник повинен мати певні психологічні особливості і позитивне ставлення до праці. Так було до недавнього часу, коли кваліфікована праця мала чітку організаційну форму розподілу. Однак, кризові явища в економіці (не тільки останніх п'яти років, але й раніше) визначили інший вектор розвитку соціально-трудова відносин, привнісши в соціологію праці інтегровані та укрупнені професії. Об'єднуючи подібні між собою види робіт, роботодавець тим самим знижує собівартість продукції зменшенням оплати праці та чисельності відповідних працівників. Що ж, такий підхід назривав давно і не був чимось відчуженим від економіки. Більш того, він є виправда-

ним для обох сторін соціально-трудоких відносин, оскільки перша сторона значно економить витрати, інша сторона набуває більш широкої кваліфікації, а отже стає більш мобільною на ринку праці.

Цікавий погляд на поняття "професія" дає Е. Гьюз. "Короткий Оксфордський словник, – пише вчений, – каже нам, що найстарішим значенням прикметника "professed" було "прийняв обітницю релігійного ордену". До 1675 року це слово було секуляризоване таким чином: "Обіцяю бути належним чином кваліфікованим; професіоналом". Слово "profession" спочатку означало акт або факт проходження обітниці. Воно стало означати таке: заняття, в якому хтось обіцяє бути вмілим і якому клянеться слідувати ... покликання, в якому обіцяне знання деякої галузі науки використовується в його застосуванні до справ інших або на практиці заснованого на ньому мистецтва. Особливо це слово належить до трьох наукових професій – богослов'я, права та медицини; а також до військової професії" [13, с. 32].

Далі вчений пише: "Кожна професія вважає себе належним органом для встановлення термінів, в яких повинен мислитися той чи інший аспект суспільства, життя або природи, і для визначення загальних контурів або навіть деталей громадської політики щодо нього" [13, с. 34]. Таким чином, говорити про професії на основі висновків вченого як тільки про економічне явище також не доводиться. Тут же можна зазначити, що й відомий класик соціологічної думки Е. Дюркгейм у своїй праці "Про розподіл суспільної праці" не поділяв професії на типи або види: "Можна було б намагатися помістити між неправильними формами поділу праці професію злочинця та інші шкідливі професії" [14]. Так він писав про злочинні заняття, що говорить на користь того, що вчений не розділяв професії і заняття як такі (на це ж вказував і Е. Гьюз у своїй статті "Професії в суспільстві"). Однак більшість учених розрізняє ці поняття.

Заняття – це якраз те, що є способом отримати певну вигоду людині: як матеріальну, так і психічну. І воно не завжди є результатом освітнім, а виступає скоріше можливістю людини діяти в потрібному для неї напрямі і ця дія в неї найкраще виходить. З професією не завжди справи йдуть так само. Людина отримує професію, але вона на практиці може бути для неї не зовсім до кінця досяжною в силу різних внутрішніх і зовнішніх чинників. Слід звернути також увагу на те, що якщо заняття є в одній структурній одиниці незаконним, нелегітимним, то воно може мати зовсім повну легітимну, законну підставу в іншій. Наприклад, проституція в Україні є незаконним заняттям, а в Нідерландах повія – якщо не професія, то вже точно заняття на законних підставах. Або, наприклад, хіроманти в Україні до 2008 р. були нелегітимними, а з 1 листопада 2008 р., після внесення відповідної професії до Національного класифікатора України ДК 003:2010 "Класифікатор професій" стали легітимними. В якій мірі можна називати вид діяльності, що приносить заробіток людині, заняттям і професією, досить складна

і довга полеміка. Крім того, "дров у вогонь" підкладає новомодна концепція про неформальну освіту, при якій не обов'язково отримувати професію в навчальному закладі, а достатньо мати певний досвід у відповідних знаннях і вміннях і застосовувати їх на практиці. Право на таку діяльність можна просто підтвердити в спеціальній комісії і отримати відповідний документ. Це вже не кажучи про пункт 11 "Загальних положень" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, який дозволяє атестаційній комісії приймати на роботу людину без відповідної освіти на вакантну посаду. Звичайно ж, що такий претендент на вільну посаду має пройти відповідні атестаційні вимоги комісії.

Кожна з професій, занять, кваліфікацій, спеціальностей має (може мати) спеціалізацію. У загальному розумінні, спеціалізація – це сфера знань, умінь у практичному, теоретичному їх застосуванні у вузькоспеціалізованій трудовій діяльності. Це в більшості випадків самостійна частина виду трудової діяльності, що приносить матеріальні та духовні блага людині. Наприклад, юрист і юрист-міжнародник, директор і помічник директора, соціолог і соціолог промисловий та ін. Як зазначав Е. Дюркгейм, "індивідуальна особистість не тільки не зменшується завдяки прогресу спеціалізації, але розвивається разом з поділом праці. Дійсно, бути особистістю – це означає бути автономним джерелом дії. Людина набуває цю якість остільки, оскільки в ній є щось, що належить особисто їй, індивідуалізуючи її, остільки вона більше, ніж просте втілення родового типу її раси та групи" [14]. Така характеристика спеціалізації відносить її ближче до професії, ніж до заняття, тому спеціалізація зустрічається більше на ринку праці серед професій, ніж у сфері освіти, хоча і там має бути.

Особливим видом професії є посада та, певною мірою, робоче місце. Посада, за Гьюзом, – це статус на професійному терені. Однак на практиці під посадою розуміють професії керівного складу, а також інші професії, основною вимогою яких є наявність вищої освіти. У даному разі не мається на увазі рівень вищої освіти, достатня сама її наявність. Саме наявність вищої освіти несе в собі, перш за все, якусь "божественну силу" для особистості, яка впевнена в тому, що отримання вищої освіти дасть їй переваги перед тими, хто її не має, і згодом "піднесе її на лаври професіоналізму" через "боротьбу" за статус. Боротьба за "статус", у нашому контексті, розуміється як боротьба за місце в суспільстві, за визнання ним престижу, за своє особистісне буття і, отже, за свою повноцінність як особистості, яка відбулася в статусі. Посада сприймається як якась соціальна структура, в якій об'єднані високий рівень компетенції, біографічні дані й успішна кар'єра. Так, на мій погляд, розуміється класичне бачення посади. Однак, насправді усталене питання "чому ти бідний, якщо ти розумний" якраз належить до концепції розуміння посади як боротьби за статус. Є багато прикладів людей високого статусу в суспільстві без наявності вищої освіти, і більше тих, хто має вищу освіту, але перебуває

на межі якщо не зневаги з боку соціуму, то елементарного його нейтралітету до нього. Слід також додати, що антропологічно мотивовані діяльності людей на "посадах", на яких реалізуються заняття та професії, є двигунами тих самих процесів, які вивчаються соціологією занять. Тут слід уточнити, що соціологія занять вивчає трудову та іншу діяльність людини, не пов'язану з професіоналізмом, але результатом якої є певного роду вигода особистості. Відповідно, ці процеси не можуть бути повністю вивчені без інтерпретації тих смислів, які оформляють і направляють людські зусилля. "Заняття, по суті, це не якийсь особливий набір діяльностей; це роль (part) індивіда в якійсь триваючій системі діяльності" [13, с. 286]. Говорячи про роль, Е. Гьюз, можливо, мав на увазі не спеціалізований технічний конструкт, властивий професії, а, швидше, соціальний ярлик, який укорінюється в біографії людини і має сакральне значення для неї самої і соціуму зокрема. Цим значенням якраз виступає посада, тобто статус людини в суспільстві.

Точно можна стверджувати, що нині змінюється конструкт сприйняття соціумом посади як статусу. Багато посад в очах звичайної людини можуть бути дискредитовані (наприклад, політичні посади). Крім того відсутність вищої освіти в людини, яка займає певну високу посаду, породжує до неї негативне ставлення з боку суспільства, основане на думці, що своє високе становище ця людина здобула не заслугами й розумом (бо відсутня вища освіта), а іншими, певно ж – сумнівними маніпуляціями. Це притаманне демократії капіталістичного ладу. Коли ж у суспільстві панує авторитарний режим, його чіткі професійні страти представлені класовістю. Яскравим прикладом служить градація в професійній класифікації Радянського Союзу, в якому всі професії, посади були чітко розділені на дві групи: професії робітників і посади службовців. У "Загальносоюзному класифікаторі. Професії робітників, посади службовців і тарифні розряди" це відображено в його поділі на "Класифікатор професій робітників" і "Класифікатор посад службовців". Перший мав кодифікацію "1", другий – "2" з подальшими цифровими знаками. Таким чином, розробник підкреслював високий статус робітничого загалу, який повинен був обслуговуватися посадами службовців [15]. Чи так це було насправді – питання риторичне.

Звичайно ж, градація професій за радянських часів не була настільки застиглою: як усередині робітничих професій, так і серед посад службовців мали місце власні класифікаційні рівні. Це не важко помітити, коли аналізуєш "Класифікатор професій робітників", в якому, серед іншого, деякі робітничі професії виділені жирним шрифтом, що говорить про вимогу до відповідного робітника мати неповну вищу освіту. Таким чином, даний вид професії можна було б відносити до якоїсь посади, тому що відповідний робітник мав вищий статус відносно інших робітників. Це відображалось, насамперед, в оплаті праці та відповідальності. Але так говорити не доводиться, оскільки мало місце підвищення кваліфікації такого робітника, і при

отриманні певного вищого розряду вимагалася середня спеціальна освіта (технікум). Іншими словами, наприклад, монтажник електрообладнання літальних апаратів мав освітній рівень молодшого спеціаліста тоді, коли йому був потрібний 6-й розряд. Іншим розрядам (2–5-й) мати неповну вищу освіту було не потрібно. Тому наявність вищої освіти розумілася як підвищення статусу всередині робітничого колективу, але вийти з цього колективу і прилучитися до обіймаючих посади відповідний робітник не міг у силу класового сприйняття. А посади службовців ділилися на категорії: керівники, фахівці та інші службовці (більш докладно це відображено в категоріюванні професій).

Що ж до розуміння поняття "робоче місце", то воно є певною мірою визначенням посади для робітника. Адже не дарма в оголошеннях про прийом на роботу часто можна зустріти фразу: "На робоче місце потрібні ..." і так далі. У даному контексті це розуміється скоріше як аналог посади, а не інтерпретація місця робітника.

Отже, визначившись з деякими підходами понятійного апарату, неважко було помітити, що протягом усього тексту вживалися різні формулювання такої соціологічної дисципліни, як соціологія професій. Так, з точки зору західних напрацювань у цьому напрямі більшість соціологів стверджують, що саме соціологія професій і професійних груп покликана вивчати те, що, на їх думку, є професією. У даній дисципліні не повинні мати місце інші види трудової діяльності, про які йшла мова вище. Це скоріше поле соціології праці та економічної соціології. Проте ряд учених, наприклад, той же Е. Гьюз і його послідовники, в рамках соціології професій розглядають і кваліфікацію, і посаду, і заняття та ін. У цьому контексті вже може йтися про соціологію професій і занять. Зустрічаються також теоретики, які вживають таку назву, як соціологія праці і професії. Наприклад, Ю. Пачковський у статті "Програма вибіркового магістерського курсу "Соціологія праці та професії" пропонує читачеві ознайомитися з курсом цієї дисципліни. І в її рамках учений говорить уже про соціологію ринку праці та зайнятості, соціологію професії, соціологію професійної освіти [16].

На мій погляд, украї сумнівним є поділ соціологічної науки на позначені вище дисципліни, оскільки об'єкт і предмет їх дослідження якимось чином постійно вислизає, перетікає з однієї спеціальної соціології в іншу. Дуже складно розуміти ці дисципліни в загальній соціологічній теорії і ще складніше виділяти для кожної з дисциплін свій власний понятійний апарат. Зрозуміло, що завданням у цьому матеріалі жодним чином не ставилися аналіз цих дисциплін чи критика якогось дослідження, але, на моє глибоке переконання, ця обставина підтверджує те, що в рамках соціологічних дисциплін, які ставлять предметом свого вивчення професії і все, що з ними пов'язано, не все так просто і зрозуміло. Тому саме ревізія цього напряму дослідження спонукала до спроби згрупувати, дати можливу характеристику понятійному

апарату соціологічних дисциплін, які вивчають професії, оскільки, як зазначав Ж. Тощенко, "проблема понятійного апарату – це проблема логічності, точності, послідовності і несуперечності знання, що утворює цілісність і завершеність конструкції будь-якої науки" [17], а через невизначеність у наукових підходах до вивчення професії та її складових втрачається сенс власне соціологічного сприйняття проблемного поля дослідження.

Резюмуючи цей розгляд стану понятійного апарату соціології професій, зазначу, що він не претендує на першорядність у вживанні, а має за завдання поглибити дискурс про реінституціоналізацію соціології професій як укрупнення соціологічних теорій і методів у вивченні професійної складової ринку праці. Головним аргументом, на мій погляд, має бути виокремлення та визначення межі предмета та об'єкта дослідження стосовно таких дисциплін, як соціологія праці, економічна соціологія та різноманітні інтерпретації соціології професій. У цьому ключі подальші дослідження повинні проводитися з урахуванням вироблення єдиного підходу до вивчення професійної назви роботи, яка, на мій погляд, вбирає все те розмаїття видів трудової діяльності, які було проаналізовано вище. Оскільки відкритим залишається питання про місце соціологічних дисциплін, що вивчають професії, можливим було б подальше дослідження в рамках реінституціоналізації або створення однієї спеціальної соціологічної дисципліни, яка увібрала б у себе всю повноту методологічної та теоретичної бази аналізу професій і соціуму як предмета дослідження [18; 19].

-
1. *Ленуар Р.* Начала практической социологии / Р.Ленуар, Д.Мерлье, Л.Пенто, П.Шампань ; пер. с фр. А.Т.Бикбова, Д.В.Баженова, Е.Д.Вознесенской, Г.А.Чередниченко ; отв. ред. и предисл. Н.А.Шматко ; послесл. А.Т.Бикбова. – М. : Ин-т эксперимент. социологии ; СПб. : Алетейя, 2001. – 410 с.
 2. *Reybaud Louis.* Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes / Louis Reybaud. – Paris, 1864. – 472 p.
 3. *Спенсер Г.* Синтетическая философия (в сокращенном изложении Г.Коллинза) / Г.Спенсер. – К. : Ника-центр, 1997. – 512 с.
 4. *Маркс К.* Твори. – Т. 23 / К.Маркс, Ф.Энгельс. – К. : Політвидав України, 1963. – 292 с.
 5. *Маркс К.* Твори. – Т. 20 / К.Маркс, Ф.Энгельс. – К. : Політвидав України, 1961. – 898 с.
 6. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии / Э.Дюркгейм. – М. : Наука, 1990. – 575 с.
 7. *Вебер М.* Избранные произведения : пер. с нем. / М.Вебер. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

8. *Зомбарт В.* Собрание сочинений : в 3 т. Т. 1 : Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека / В.Зомбарт. – С.-П. : Владимир Даль, 2005. – 638 с.
9. *Smelser N.* The Sociological Perspective on the Economy / Smelser Neil and Richard Swedberg // in Handbook of Economic Sociology. – New York : Russell Sage Foundation ; Princeton: Princeton University Press, 1994. – P. 3–26.
10. *Маркс К.* Собрание сочинений. Т. 16 / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М. : Политиздат, 1960. – 840 с.
11. *Giddens A.* La Constitution de la société. Éléments de la théorie de la structuration / A.Giddens. – Paris : PUF, 1984. – 482 p.
12. *Маркович Д.* Социология труда / Д.Маркович. – М. : Прогресс, 1988. – 632 с.
13. *Hughes E.C.* The Sociological Eye: Selected Papers / E.C.Hughes. – Chicago ; N.Y. : Aldine-Atherton, 1971.
14. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда / Э.Дюркгейм // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. – М., 1996. – С. 256–309. – http://www.ckr.ru/biblio/d/dur_labour.htm
15. Общесоюзный классификатор. Профессии рабочих, должности служащих и тарифные разряды. – М. : Экономика, 1991. – 190 с.
16. *Пачковский Ю.* Программа выборочного магистерского курса "Социология труда и профессии" / Ю.Пачковский // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 179–188.
17. *Тощенко Ж.* Понятийный аппарат социологии [Электронный ресурс] / Ж.Тощенко. – Режим доступа : <http://sociology-r.narod.ru/e-library/zhanter.htm>
18. *Кравцов С.О.* Професійні групи як соціальна система: проблеми інтеракції / С.Кравцов // Укр. соціум. – 2013. – № 1. – С. 141–156.
19. *Кравцов С.О.* Підходи до формування вітчизняної системи професіологічних досліджень / С.О.Кравцов // Укр. соціум. – 2009. – № 4. – С. 59–69.

Транслітерований список джерел

1. *Lenoir R.* Initiation à la pratique sociologique / Remi Lenoir, Louis Pinto, Patrick Champagne, Dominique Merllié; per. s fr. A.T. Bikbova, D.V. Bazhenova, E.D. Voznesenskoï, G.A. Cherednichenko ; otv. red. i predisl. N.A. Shmatko ; poslesl. A.T. Bikbova. – М. : In-t eksperiment. sotsiologii ; SPb. : Aleteiya, 2001. – 410 s. [in Russian]
2. *Reybaud Louis.* Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes / Louis Reybaud. – Paris, 1864. – 472 p. [in French]
3. *Spencer H.* Sinteticheskaya filosofiya (v sokrashchennom izlozhenii G. Kollinza) / Herbert Spencer. – К. : Nika-tsentr, 1997. – 512 s. [in Russian]
4. *Marx K.* Tvory. –Т. 23 / Karl Heinrich Marx, Friedrich Engels. – К. : Polityvdav Ukrainy, 1963. – 292 s. [in Ukrainian]
5. *Marx K.* Tvory. – Т. 20 / Karl Heinrich Marx, Friedrich Engels. – К. : Polityvdav Ukrainy, 1961. – 898 s. [in Ukrainian]

6. *Durkheim D. É.* O razdelenii obshchestvennogo truda. Metod sotsiologii / David Émile Durkheim. – M. : Nauka, 1990. – 575 s. [in Russian]
7. *Weber M.* Izbrannye proizvedeniya : per. s nem. / Max Weber ; sost., obshch. red. i poslesl. Yu.N. Davydova /– M. : Progress, 1990. – 808 s. [in Russian]
8. *Sombart W.* Sobranie sochinenii : v 3 t. T. 1 : Burzhua: k istorii dukhovnogo razvitiya sovremennogo ekonomicheskogo cheloveka" / Werner Sombart. – S.-P. : Vladimir Dal', 2005. – 638 s. [in Russian]
9. *Smelser N.* The Sociological Perspective on the Economy / Smelser Neil and Richard Swedberg // in Handbook of Economic Sociology. – New York : Russell Sage Foundation ; Princeton: Princeton University Press, 1994. – P. 3–26. [in English]
10. *Marx K.* Sobranie sochinenii. T. 16 / Karl Heinrich Marx, Friedrich Engels. – M. : Politizdat, 1960. – 840 s. [in Russian]
11. *Giddens A.* La Constitution de la société. Éléments de la théorie de la structuration / A. Giddens. – Paris : PUF, 1984. – 482 p. [in English]
12. *Markovich D.* Sotsiologiya truda / D. Markovich. – M. : Progress, 1988. – 632 s. [in Russian]
13. *Hughes E.C.* The Sociological Eye: Selected Papers / E.C. Hughes. – Chicago ; N.Y. : Aldine-Atherton, 1971. [in English]
14. *Durkheim D.* O razdelenii obshchestvennogo truda / David Émile Durkheim // Zapadnoevropeiskaya sotsiologiya KhIX – nachala KhKh vekov. – M., 1996. – S. 256–309. – http://www.ckp.ru/biblio/d/dur_labour.htm. [in Russian]
15. Obshchesoyuznyi klassifikator. Professii rabochikh, dolzhnosti sluzhashchikh i tarifnye razryady. – M. : Ekonomika, 1991. – 190 s. [in Russian]
16. *Pachkovskii Yu.* Programma vyborochnogo masterskogo kursa "Sotsiologiya truda i professii" / Yu. Pachkovskii // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing. – 2004. – № 4. – S. 179–188. [in Russian]
17. *Toshchenko Zh.* Ponyatiinyi apparat sotsiologii [Elektronniy resurs] / Zh. Toshchenko. – Rezhim dostupa : <http://sociology-r.narod.ru/e-library/zhanter.htm>. [in Russian]
18. *Kravtsov S.O.* Profesiini hrupy yak sotsialna systema: problemy interaktsii / S.Kravtsov // Ukr. sotsium. – 2013. – № 1. – S. 141–156. [in Ukrainian]
19. *Kravtsov S.O.* Pidkhody do formuvannia vitchyznianoï systemy profesiolohichnykh doslidzhen / S.O. Kravtsov // Ukr. sotsium. – 2009. – № 4. – S. 59–69. [in Ukrainian]

Отримано 10.07.13

С. А. Кравцов, канд. соціол. наук

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ НАЗВАНИЕ РАБОТЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
СОЦИОЛОГИИ

В статье исследуется социологический конструкт профессии и ее разновидностей в теоретико-методологическом контексте. Аргументировано доказывается, что имеет место эклектическое понимание профессии как социального явления: главной особенностью является не достаточно пристальное внимание ученых к вычленению из трудовой деятельности человека понятий: профессия, занятие, квалификация, должность, рабочее место, специальность, специализация. Имеется мало исследований структуры профессий; неясна перспектива изучения предмета социологии профессий с применением разных интерпретаций понятийного аппарата и пр.

Ключевые слова: профессия, структура, работа, категорирование, профессионализм, классификация.

S. O. Kravtsov, Candidate of Sociological Sciences

A PROFESSIONAL WORK TITLE THROUGH THE PRISM
OF SOCIOLOGY

The article examines the sociological construct of the profession and its varieties in the theoretical and methodological context. Proven that there is an eclectic understanding of the profession as a social phenomenon: the main feature is not enough careful attention of scientists to the isolation from the labor activity of a person of concepts: profession, occupation, qualification, position, working place, profession, specialization. Takes place a small number of studies of the structure of professions; unclear prospect of studying the subject of sociology of professions with different interpretations of the conceptual apparatus etc.

Keywords: profession, structure, labor, category, professionalism, classification.